eltékozolt nemzetközileg, a nagyvilág előtt a magyar nemzetnek szerzett elismerés és tisztelet okán. S nem eltékozolt hazai szempontból sem abban az értelemben, hogy az országnak az elmúlt ötven esztendő alatt elért eredményeiben – kimondatlanul-kimondva – benne munkált az elbukásában is dicsőséges forradalom.

Köszönet Kende Péternek, hogy gondolatgazdag esszékötetével megajándékozta az ifjabb és az idősebb generációkat. Hommage à 1956.

Sipos Levente

Snagov. Az '56-os királydráma második felvonása*

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc november 22-én elfogott vezetőinek és kíséretüknek több hónapos romániai „tartózkodását" sokáig titokzatosság övezte. A Kádár-kormány amúgy is nyomasztó, szinte vállalhatatlan születési körülményeit rögtön tovább súlyosbította az erkölcsileg minősíthetetlen cselekedete: Nagy Imréék egy hivatalos, nemzetközi okmányértékű kádári menlevél dacára történő őrizetbe vétele és Romániába deportálása. A hivatalos hazugság, hogy tudniillik Nagy Imréék kérésére az új kormány hozzájárult romániai utazásukhoz, túlságosan átlátszó; másrészt a rendszer annyira sohasem lett konszolidált, hogy genezisének rémségeit vállalhatta volna. Idővel inkább felejteni, semmint emlékezni akart. A nyilvánosság napirendjére sosem került föl a deportálás, illetve a snagovi internálás kérdése.

A „második nyilvánosság" persze mindig foglalkozott Nagy Imre – és jobb híján nevezzük így: kíséretének – sorsával, de érdemi információkhoz még azután is alig jutott, amikor néhányukat idővel Snagovból hazaengedték. Hallgatásukat elsősorban az magyarázta, hogy nem akartak a hatalommal összeütközni, jól tudván, az mivel járhat. De fontos további momentum volt a személyek, magatartásformák különbözősége. Szántó Zoltán – régi kominternes viselkedési formákhoz visszatérve – egyszerűen elhatárolódott Nagy Imrétől is, a forradalomtól is, itthon pedig sértettségbe burkolózott, nagyjából úgy, mint az elsősorban a saját (valós) ártatlanságával védekező Vas Zoltán. Lukács György a szembefordulás

* Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957*. Felelős szerk.: Vida István. Szerk.: Szántó László–Vida István. Gondolat Kiadó–Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2006. 447 p.; *A snagovi foglyok. Nagy Imre és társai Romániában. Iratok*. Összeállította, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Baráth Magdolna–Sipos Levente. Napvilág Kiadó–Magyar Országos Levéltár, [Budapest,] 2006. 463 p.

helyett inkább különállását hangsúlyozva már Romániában megígérte, hogy hallgatni fog, és csak a tudománynak szenteli életét. Ők voltak azok, akik még megnyilatkozhattak volna a második nyilvánosságban – legalábbis elvben –, és akik komoly személyes tekintéllyel rendelkeztek. A többiek egyéni kockázata nagyobb, súlyuk viszont kisebb volt akkoriban.

Végül nem foglalkozott a Nagy Imre-csoport sorsával sem az egykori, sem a későbbi román hivatalos média, hiszen számukra csak zavaró realitás volt a snagovi foglyok felügyelete, léte – ma sem tudjuk, mennyire volt önkéntes a bukaresti pártvezetés vállalása, és mit gondoltak, mi lesz a vége a magyar vezetők és családtagok őrzésének. Tehertétel volt számukra az elrablásban való nem jóhiszemű háttér-közreműködés, amiről utóbb a jugoszláv pártvezetőkkel külön kemény vitákat kellett lefolytatniuk. Minél hamarább szabadulni akartak a deportáltaktól, és mindeközben ellenségesen viszonyultak hozzájuk.

A két ismertetendő dokumentumkötet két fontos feladatot tölt be a történetírás, valamint a magyar történeti-politikai közgondolkodás számára. A Vida István által kiadott munka alapanyaga Nagy Imre eddig publikálatlan emlékiratszerű feljegyzéssorozata (a szerkesztő meghatározása szerint „nem napló, nem politikai végrendelet, nem is hagyományos memoár, hanem sokkal inkább nagyon nehéz politikai kényszerek gondolati kompromisszumait tükröző vitairat"). Az exminiszterelnök feljegyzéseinek különlegessége, hogy a román állambiztonsági szervek a készülő kéziratot titokban rendszeresen lefényképezték, és így megmaradtak azok a szövegrészek is, amelyeket Nagy Imre idővel megsemmisített; utóbb ezeket csatolták a periratokhoz. (Ez a százharmincöt oldalnyi kompiláció végül kimaradt a vádiratból.) Szántó László és Vida István az egész anyagot újra feldolgozva egy leginkább autentikusnak tekinthető, Nagy Imre által kialakított utolsó változatot rekonstruált. Így rendelkezésünkre áll immár az a szöveg, amely az októberi népfelkelést, továbbá az ennek előzményét képező ötvenes éveket mutatja be Nagy Imre 1956 végi és 1957 eleji elemzésében és értékelésében. Ráadásul Vida és munkatársai az írásművet alapos magyarázó jegyzetekkel látták el (a kézirat születését, átdolgozásait, problémáit a ma lehetséges szakmai alapossággal a felelős szerkesztő ismerteti).

Egy recenzió célja nem lehet újabb történelmünk jelképpé emelkedett nagy személyisége legjelentősebb írásának részletező ismertetése. Forrásként, elemzésként, programként is sokat fogja még forgatni történetíró, és csak remélhetjük, hogy a publicista és a politikus is. Csak néhány általánosabb jelentőségűnek vélt momentumot emelnék ki és ajánlanék az olvasó figyelmébe.

A *Gondolatok, emlékezések* minden sora vitairat, még az is, ami látszólag tényközlés, meditáció. A kommunista politikus Nagy Imre a lenini–sztálini marxizmusváltozaton nevelkedett, a dialektikus és történelmi materializmus alapvetően meghatározta fogalomrendszerét, beszéd- és írásmódját. A reformer Nagy – mint oly gyakran találunk rá példát a világban – a megreformálandó túlhaladott terminológiájában fogalmazza meg azt, amit már jövőként tételez. Az ő esetében ráadásul nagy súlyú, hogy a szocializmust-kommunizmust nem leváltandónak, hanem a jövendő fő fejlődési útjának gondolta. Ezért is komoly hermeneutikai feladat a felgyorsuló változáson átmenő, ideologikus hajlamú politikus valóságos gondolatainak rekonstruálása. Különösen egy olyan szöveg esetében, amelyet fogságban írt, Vida István szerint is számot vetve azzal, hogy minden beszélgetését lehallgatják, írásait elolvassák. És írt abban az illúzióban, hogy gondolatairól és cselekedeteiről számot kell adnia a „nemzetközi munkásmozgalomnak", illetve kommunista testvérpártoknak, egy valaminő tisztulónak remélt MSZMP-nek. És írt abban az egyre bizonyosabb tudatban, hogy bíróság elé fogják állítani, koncepciós perben – amelyekről, nem csupán a kimenetelükről, szovjet és magyar változatokban neki is voltak érdemi ismeretei. Munkája olyan vitairat, amely egyszerre vádirat, védirat és politikai esszé.

Mindezeket szem előtt tartva külön is figyelemre és tiszteletre méltó az a határozottság, amellyel Rákosiék felelősségét, kártékonyságát személyes ellenszenvtől sem mentesen bemutatja. Bírálatának hajtóereje elsősorban a megbántottság és mély antisztálinizmusa (az írásában ez a legkövetkezetesebben érvényesülő motívum). És hogy ez nem csupán az SZKP XX. pártkongresszusának akkoriban felülről irányított korszelleméhez való igazodást jelenti, azt mutatja a Szovjetunióról, illetve a szovjet párt új szerepéről ismétlődően elmondott éles bírálata. Rákosiékat és a szovjet vezetést együtt tette felelőssé azért, hogy az ország eljutott az október 23-i robbanáshoz. Jobbára antisztálinista keretben fogalmazott, de a nemzeti függetlenség kérdésében leírt elmélkedése már (ösztönösen) inkább antikommunista tartalmú. Tudjuk, korán érzékeny volt e problematikára, miként ismert vonzódása 19. századi forradalmunkhoz. Híres mondását: „vállalnunk kell '48 örökségét a megváltozott történelmi körülmények között", nem annyira a forradalmiság, mint inkább a nemzeti szabadság igenléseként értelmezték – ebből később a nacionalizmus vádja lett. Az ő megfogalmazásában szocializmust csak a nemzeti függetlenség alapján lehet építeni, ugyanakkor el is határolta magát Rákosiék sajátos nacionalizmusától, átlátva annak taktikázó, eléggé álságos, többszörösen is kompenzációs tartalmát, jellegét, és persze ismerve

hatástalanságát. A szomszédokhoz fűződő viszonyban egyenesen kontraproduktív funkciót tulajdonít ennek – valószínűleg jócskán túlbecsülve a kérdés 1949–1955 közötti konkrét külpolitikai jelentőségét.

A szöveg fontos momentuma – egyben Nagy Imre elszántságának is bizonyítéka – a szövegbeli nyílt Kádár-kritika, ami nem korlátozódik a forradalommal való szembefordulás leírására, illetve ennek elítélésére. Az a kevés, amit hírekben, újságcikkekben Snagovban megkapott, elég volt számára ahhoz, hogy az odahaza immár hivatalosan terjesztett Kádár-mítoszt – a Rákosiékkal keményen szemben álló igaz ember, politikusét – felismerje és tüntetően elutasítsa.

Négyszemközti beszélgetésben különösen élesen fogalmazott. Kádár november 1-jei szökését nem egyszerűen árulásnak vélte, hanem jellemgyengeségnek is minősítette, nagyjából egyezően az akkori közvélekedéssel; ráadásul úgy vélte, ezzel Kádár becsapta őt. A román párt egyik magyar származású korifeusával, a forradalom idején Budapestet többször is megjárt, és még a november 22–23-i akcióban is közreműködő Valter Romannal folytatott december 11-i beszélgetésében nyomatékosan emlegette, milyen mértékben állt Kádár valójában Rákosi és Gerő oldalán. „Utóbbit a végsőkig védelmezte" – mondja Romannak, a lehallgatási jegyzőkönyv tanúsága szerint. (*A snagovi foglyok,* 146.) Ezen a ponton, hogy tudniillik ki minősül reformernek 1956 októbere előtt, jól kivehetően roppant fontos Nagy Imre számára, hogy ne osztozzék Kádárral az ellenzékiség babérjain. A snagovi internáltak többsége, már csak az új urak iránti ellenszenvtől is vezérelve, a kötetek tanúsága szerint ugyanezt az álláspontot képviselte. Kádár egykorú taktikázásaiból semmit sem akartak elfogadni, miközben természetesen maguk is többnyire taktikáztak. Nem is tehettek másképp.

Nagy Imre munkájának fő sodra talán a nemzet és a kommunista vezető egymásra találása drámai élményének feldolgozása, annak kísérlete. A kategóriák, a magyarázkodások még (vagy netán a körülmények kényszere alatt újból) a régi rituáléhoz állnak közelebb. Még „a munkásosztály" az érvelés alfája és ómegája. Még a szocializmus a vitathatatlan célkitűzés. Feljegyzéseiben még „a párt" hegemóniájához ragaszkodik. De az ő munkásosztálya már egy jogos nemzeti felkelés hordozója, és ha nem is nagy hangsúllyal, de kitart a többpártrendszer, a demokratikus pluralizmus mellett. Hitet tesz egy nem létező, akkoriban különösen nem létező kommunizmus, valamint egy eszményi, tehát egy ugyancsak nem létező Szovjetunió mellett. Csakhogy aki a régi hit világában csupán kivetnivalót talál, a régi világ ellen lázadókat vállalja, (ha itt-ott köntörfalazva is) kitart mellettük, az már új hitnek hordozója.

Nagy Imre esetében már nem kommunista – fogalmazzon a rabtartók fogságában, egyes részletekben bárhogyan is.

Nagy Imre felismerte, hogy a nemzet nem olyan természetes közösség, mint a dolgozó méhek világa, hanem éppen ellentéteiben létező egységként kell tudomásul venni. (Egy erre erősen utaló mondat fontosságára már Rainer M. János is figyelmeztet kitűnő Nagy-monográfiájában.) A világmegváltást el kell halasztani.

Azt hiszem, hogy Nagy Imre halálos ellenségei (hóhérai) – abszurd drámába illően – méltányosabbak voltak hozzá, mint egyik-másik naiv apologétája. Előbbiek „helyes osztályösztönüknél" fogva nem csak azt ismerték fel, amit nem volt nehéz, hogy tudniillik ez az ember már az 1950-es években ellenlábasuk volt, taktikázva is, majd egyre nyíltabban, azután Snagovban megint némileg taktikázva, hanem azt is, hogy nem egy jámbor, betegségeivel kínlódó, „jóhiszemű" vergődő, hanem valóban politikus. Hogy már a rendszer olyan ellensége, aki nem téríthető többé vissza a „helyes útra". És akit egy ország népe fogadott be, ami akkoriban a hatalom egyetlen birtokosáról sem volt elmondható. Aki a magyar fegyveres felkelést a szovjet katonai beavatkozás következményének mondja, s aki leírja azt, hogy „az első szovjet fegyveres intervenció, amely a párt és a kormány (Gerő és Hegedüs) fellépésére történt, a népi forradalmi mozgalom *győzelmével* végződött" (*Snagovi jegyzetek,* 56., 155.), az beszélhet ugyan „a szocialista vívmányok megőrzésének és a szocializmus megvalósítása célkitűzésének platformjáról", nehezen tudja palástolni, melyik oldalon áll. Ráadásul Nagy többnyire nem is akarta. Írásában túlságosan gyakran játszik nyílt kártyákkal, ami jelzése annak, hogy taktikázásra, ködösítésre gyakran vállalkozott ugyan, de a forradalommal kapcsolatos alapkérdésekben ma is imponáló határozottsággal elvágta maga előtt a visszautat. Ezen nem túl sokat változtat, hogy mindegyre kereste a dialógus lehetőségét is. Nagy Imre terroristának, népellenesnek és „magyarán mondva hazaárulónak" minősítette a régi pártvezetést, s az egész pártot halálra ítéltnek írta le, míg a forradalmat november első napjaiban – az akkori közhangulattal egyezően – utólag is konszolidálódónak tekintette, amely konszolidációnak persze a szovjet beavatkozás véget vetett.

A november 4-e utáni fejleményeken töprengve elemzésében rámutatott az új vezetés egyik fájdalmasan kényes pontjára – Kádár és Münnich szökésén túl a többiek itthoni októberi tehetetlenségére, gyengeségére: „…a mai hősök, akik tegnap még gyáva férgek voltak, de ma a leghangosabban vádaskodnak […] Magatartásuk megvetendő és szégyene a magyar kommunistáknak. Ők senkitől semmit nem kérhetnek számon." (*Snagovi jegyzetek,* 166–168.) Ugyanakkor érthetően meleg szimpátiával írt a

munkástanácsok rendszeréről – mint a nem kapitalista út (fogalmazásában: szocializmus) erős képviseletéről, a munkáshegemónia biztosítékáról.

Nagy Imre maga szögezte le zárómondataiban, hogy emlékezéseit nem tekinti „véglegesnek", nem tartja az októberi események „hű és pártos marxista" feldolgozásának. A történetkutatás számára mindenesetre páratlan értékű kéziratot hagyott örökségül.

Vida István alapos bevezető tanulmánya megismerteti az olvasót azzal az életútszakasszal, amelyet Nagy Imrének 1956. november 4-étől bíróság elé állításáig be kellett járnia, azokkal a körülményekkel, amelyek között írásait megfogalmazta. Függelékben közöl tőle 21 snagovi levelet, amelyeket a külföldi kommunista pártok vezetőihez, az MSZMP ideiglenes intézőbizottságához (két darab) vagy román funkcionáriusokhoz (Goldberger, Roman, Mălnăşanu stb.) intézett. Ezek a fogva tartás körülményeivel foglalkoznak, illetve igazságkereső kísérleteknek, nézetrögzítő megnyilatkozásoknak tekinthetők – bőségesen áthatva taktikus fogalmazásokkal. A többi melléklet ugyancsak fontos Nagy Imre feljegyzéseinek, leveleinek megértéséhez, kezdve az SZKP október 30-ai és Kádár november 1-i beszédétől az elrablás ügyét is érintő hivatalos levelekig.

Nagy Imre úgy élt feleségével egyedül Snagovban, hogy közelében még harminckilenc magyar volt, köztük tizenhárom gyermek. De csak közelében. Mert az internálás lényegéhez tartozott, hogy a csoport ne lehessen valóságos csoport. Nem börtönbe, nem is a hajdani kolostorépületbe kerültek, de Nagyék, Donáth Ferenc, Losonczy Géza kivételével – persze ők is külön-külön voltak – a csoportot Miklós herceg egykori villájában helyezték el (egyeseket később innen is továbbköltöztettek). Közvéleményünket viszonylag bőven tájékoztatták ottani rabságukról a rendszerváltás utáni drámai dokumentumfilmek, visszaemlékezések (Ember Judit, Donáth Ferenc, Fazekas György, Vas Zoltán stb.). *A snagovi foglyok* most a fogva tartás idején keletkezett iratok publikálásával lehetőséget ad arra, hogy teljes értékű betekintést nyerjünk az internáltak világába.

A kötet két szerkesztője, a források közreadója, Baráth Magdolna és Sipos Levente a bevezető tanulmányban részletesen bemutatja az életkörülményeket, azt is, hogyan költöztették újból a családtagokat, amikor 1957 márciusában megkezdődött a perbefogandók formális letartóztatása, hazaszállítása. Azt is, hogyan változott az eleinte elegáns fogva tartás, jórészt Kállai Gyula január végi intenciói alapján, keményebb és még a román lapokat is megvonó rezsimhez. (Rádiójuk addig sem volt.) Forrásérték szempontjából legsajátosabb vonása ennek az őrizetnek a beszélgetések lehallgatása volt, amelyek leirata részben megmaradt az utókor számára. Ezekből közölt néhányat Ileana Ioanid 2004-ben román

nyelven kiadott Nagy Imre-könyvében, Varga Andrea hazai lapokban, mutatóban meg Vida István jelen munkájában. *A snagovi foglyok* a lehallgatási jegyzőkönyveket tudatosan mellőzi, azonban két fontosabbat közöl: Nagy Imre, Valter Roman és Nicolae Goldberger már említett december 11-i beszélgetését, illetve Kállai és Nagy január 25-i párbeszédének szövegét. Külön érdekessége mindkettőnek, hogy az érintettektől származó, egykorú saját ismertetéssel is rendelkezünk (136–156.). De nem kevésbé tanulságos az ugyancsak magyar származású funkcionárius, Goldberger és Ujhelyi Szilárd lehallgatott beszélgetése (december 12.), amikor is Goldberger megpróbálta őt a Kádár-kormányhoz közelíteni és Nagy Imrével szembeállítani. Mert a szembefordítás, a leválasztás volt a román párttisztviselők ismétlődő látogatásainak-beszélgetéseinek célja (és az információgyűjtés). A szerkesztők harmincöt idevágó iratot közölnek. Ezekből megtudjuk, hogy „bűneik beismerésére" tervezték rávenni (beugratni) a csoportot, és azt próbálták elérni, hogy tegyék le a garast Kádár mellett. Ám kísérleteik eredménytelenek voltak. A csoport tagjai, ha nem is egyformán, meglepően határozottak maradtak, nem tagadták meg önmagukat. (Szántó Zoltán esete külön elemzést igényelne.) Ezt tükrözi az ötvennégy közölt „politikai levél" és „politikai jegyzet" is, amelyeket többek között Nagy, Lukács, Losonczy, Ujhelyi, Erdős Péterné, a Haraszti és a Jánosi család, Donáth Ferenc, Rajk Lászlóné és Vásárhelyi Miklós írt. Kollektív (például „a Magyarországról átszállított kommunisták egy csoportja" aláírással küldött) és egyéni levelekkel fordultak ugyanis a román, néha a magyar pártvezetéshez, vitatkozó-tiltakozó modorban, személyes problémáikról is méltósággal panaszkodva. Nagyon értékesek Donáth Ferenc és Losonczy Géza – ugyancsak kulcsemberei a forradalomnak – feljegyzései, akik Nagy Imrétől teljesen elszigetelve, vele lényegében egybevágóan adnak friss elemző értékelést a kritikus napokról. Igaz, náluk valamivel több a fenntartás egyes momentumokkal szemben. Így problematikusabbnak érzik a semlegesség deklarálását, a Varsói Szerződésből való kilépési szándék bejelentését, míg az exminiszterelnök már 1955 óta inkább tekintette magát blokkellenesnek, s ezt a felfogását igyekezett megőrizni. *A snagovi foglyok* kötetnek indokolt szerkesztési elve, hogy Nagy Imre mellett munkatársait, azok gondolatait is kiemelte, így tényleges politikai csoportképet adjon.

A kötet egyik legfontosabb, új és informatív része a „román oldal". A bukaresti pártfunkcionáriusok januárig tartó ismétlődő munkalátogatásairól már esett szó. Tudjuk, hogy minden írást, levelet, lehallgatást azonnal lefordítottak románra, megkapta a bukaresti pártközpont. Nagy Imre írásainak fordítását olvasta a főtitkár Gheorghiu-Dej, aki nem egy-

szer polemikus széljegyzetekkel reagált. Tudjuk, hogy ő is a legkeményebb eljárásnak volt a szorgalmazója. Ő, akitől Nagy Imre november 2-án azt várta, hogy közvetítsen Budapest és Moszkva között (383.). De nem kevésbé árulkodó, hogy harminckét beszélgetés összefoglaló feljegyzéseit, Lukács és Nagy egy-egy levelét, utóbbi emlékezéseinek egy részét is lefordították szovjet elvtársaik számára.

Nem térhetünk ki a dokumentált hivatalos végjátékra, arra a bizonytalankodással vegyes kicsinyességre, amely a felső magyar pártvezetést, valamint az alantasabb hatóságokat jellemezte, amikor a hazatérő családtagok elhelyezéséről intézkedtek. Pedig ez is hozzátartozik a rezsim akkori portréjához. Végül nem mulasztható el a függelék életrajzi részének, s különösen a jegyzetelés szakmai gondosságának kiemelése.

A két dokumentumgyűjtemény méltó tudományos megemlékezés a forradalom ötvenedik évfordulójára. S úgy gondolom, méltó a snagoviak emlékéhez is.

Szász Zoltán

Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság*

A határon túl megjelent, nem kifejezetten szépirodalmi könyvek esetében nehéz eldönteni, hogy a kiadványok elsősorban a helyi magyar közösségnek szólnak-e, vagy az anyaországban is érdeklődésre tarthatnak számot, hiszen egy-egy téma bevezetésénél mindig mérlegelni kell, hogy milyen ismeretekkel és háttértudással rendelkezhetnek a potenciális olvasók. Magyarországi szemszögből bizonyára nem vált volna a kötet hátrányára, ha egy korabeli romániai közigazgatási térképmellékletet – a Magyar Autonóm Tartomány és Brassó/Sztálin-tartomány feltüntetésével – is csatolnak a függelékhez.[1]

A forráskiadványok általános problémája a „mintaválasztás felelőssége". Egyszerűbb feladat egy esemény – például az Ellenzéki Kerekasztal-tárgyalások[2] vagy a Monori Tanácskozás[3] – dokumentumait vagy

* Stefano Bottoni (főszerk.): *1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959).* Fordította, szerkesztette és a jegyzeteket írta: Stefano Bottoni–László Márton–László Réka–Lázok Klára–Novák Zoltán. Kronológia: Vincze Gábor. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006. 432 p.

[1] A szovjet érdekszférába tartozó országok előszeretettel neveztek el Sztálinról városokat, Románia azonban túllicitált: egy egész tartományt keresztelt át a generalisszimusz nevére.

[2] Bozóki András (főszerk.): *A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben.* Budapest, 1999.

[3] Rainer M. János (szerk.): *A monori tanácskozás, 1985. június 14–16.* Budapest, 2005.